

Семинар *Холокауст у земљама бивше Југославије*, Београд/Скопље 9–14. октобра 2025. године

У периоду од 9. до 14. октобра 2025. године одржан је шестодневни семинар под називом „Холокауст у земљама бивше Југославије“ у Београду и Скопљу. То је био завршни део пројекта под истоименим називом који је спроведен уживо након четири циклуса онлајн курсева који су одржани у периоду од марта до септембра, једном недељно, са летњом паузом, у трајању од 120 минута у вечерњим терминима. Сваки курс се састојао од три предавања са следећим темама: Увод у Холокауст, Холокауст у Југославији – са освртом на територију Србије и Северне Македоније, Холокауст у Југославији – са освртом на Хрватску, Босну и Херцеговину и Словенију и Антисемитизам. Семинар је спроведен од стране организације „Хавер Србија“ у сарадњи са Фондом за Холокауст Јевреја Македоније уз подршку организације Claims Conference. Координатори пројекта су били сарадници организације „Хавер Србија“ историчари Тамара Стојановић и др Александар Стојановић.

Циљ овог програма је био „да пружи дубље разумевање Холокауста на простору бивше Југославије, подстакне критичко мишљење, промовише толеранцију и емпатију, као и да истакне константну важност образовања о Холокаусту у региону.“ Предавачи на овим курсевима су били признати историчари, социолози, правници, који се у својим истраживањима прошлости баве темама Другог светског рата на простору окупиране Краљевине Југославије, Холокауста, антисемитизма, пропаганде окупатора и сарадника, као и припадници јеврејских заједница из Словеније и Босне и Херцеговине. То су др Давор Стипића и др Александар Стојановић са Института за новију историју Србије (ИНИС), Тамара Стојановић из Архива Југославије (АЈ), британски историчар др Рори Јеоманс (Rory Yeomans), проф. др Мишо Докмановић са Института за стратешка истраживања и образовање у Скопљу, проф. Нада Бањанин Ђуричић из Железничко-техничке школе у Београду, Ели Таубер из Јеврејске заједнице у

Сарајеву, Роберт Барух Валт из јеврејске заједнице у Љубљани и Ернест Херцог из организације World Jewish Congress (WJC).

Курсеви су били намењени широкој популацији, без старосних, образовних, професионалних или било којих других ограничења. Радни језици курсева су били језици држава бивше Југославије и енглески језик. Из Музеја жртава геноцида и Београду учешће на курсу и семинару су узеле кустоси Милица Карић и Биљана Марцојевић.

Други део пројекта, у форми семинара са физичким присуством учесника и предавача, почео је у четвртак 9. октобра у просторијама Јеврејског културног центра у Београду. Добродошлицу учесницима пожелеле су, у име организатора, Соња Виличић и Мина Пашајлић из организације Хавер Србија. Прву радионицу „Јеврејска традиција и култура“ је одржала Мина Пашајлић. Учесници су на интересантан и интерактиван начин имали прилику да се упознају са јеврејским празницима попут Шабата, Сукота, Симхат Торе, Песаха, церемонијама бар и бат мицва, обредом берит мила као и са предметима и симболима као што су менора, ханукија, талит, кипа, шофар, јад, Давидова звезда, мезуза, тефилин. Међу њима је посебно место заузео оригиналан свитак Торе писан на пергаменту. Соња Виличић је одржала предавање „Јеврејска заједници у Србији пре Холокауста“.

Поподневни термин је био резервисан за едукативну пешачку туру „Јеврејски Дорћол“ коју је водио Александар Стојановић. Међу објектима који су представљени истуче се зграда некадашње Јеврејске болнице која је заправо припадала Јеврејском женском друштву, првом сефардском женском друштву на Балкану и првом таквом у Србији, као и место некадашње старе синагоге „Ел Кал Вјеж“, чији се темељи данас само назире застакљени и окружени новом модерном грађевинам која нема везе са јеврејским животом, и велелепне међуратне синагоге „Бет Израел“ која је страдала током Другог светског рата и након рата срушена. На њеном месту се данас налази Галерија фресака. Прошетали смо и до места где се некада налазило ритуално купатило (микве) и основне школе „Браћа Барух“, где је било речи о породици Барух, чији су чланови током Другог светског рата

пали за слободу као борци и илегалци партизанског покрета отпора. Туру смо завршили код зграде првог робног магазина, односно онога што данас познајемо као робне куће, чији је власник био Бенцион Були, народни посланик и банкар.

Други дан семинара започео је обиласком јеврејског сефардског гробља. Поменуто гробље, данас централно јеврејско гробље у престоници Србије, није само „вечна кућа/ кућа преминулих“ (*bet olam/bet kevarot*), већ и културно-историјска целина, музеј на отвореном, која сведочи животу како саме заједнице и њених чланова тако и суживоту и заједничким борбама и патњама, али и победама, са српском већинском заједницом. Томе сведочи монументалан споменик који се налази одмах са десне стране од улаза у гробље, посвећен јеврејским ратницима из Балканских и Првог светског рата 1912–1918 са именима 132 пала јеврејска борца и мотивима српске шајкаче, сабље и пушке, симбола Давидове звезде и стихови из *Горског вијенца* као нераскидиве повезнице заједничке борбе за слободу земље коју су тадашњи Јевреји који су у њој живели сматрали својом отаџбином.

Након обиласка гробља упутили смо се ка Меморијалном центру „Старо сајмиште“, основаном 2022. године. Др Милован Писари представио је изложбу у обновљеној Централној кули и одржао предавање о историјату овог места. Затим смо обишли комплекс некадашњег Јеврејског логора Земун и Прихватног логора Земун и разговарали о култури сећања на ово место, о досадашњем начину споменичке и конзерваторске меморијализације у смислу одржавања самог комплекса. Радни део завршен је предавањем о Холокаусту у Србији који је одржао Александар Стојановић, док је у вечерњем термину уследила посета синагоги „Сукот шалом“, присуству служби за Шабат (Кабалат Шабат) и обиласку „суке“ која је била намештена у дворишту синагоге како је у току био празник Сукот. Заједничка вечера организована је у просторијама Омладинског клуба јеврејске заједнице, где су полазницима семинара представљени њихов рад и активности.

Трећег и последњег дана семинара у Београду имали смо прилику да чујемо још једно предавање о Холокаусту у Србији и обиђемо простор некадашњег Прихватног логора за Јевреје у Београду Топовске шупе, под вођством Милована Писарија.

Предавања у оквиру семинара у Скопљу одржана су у просторијама Меморијалног музеја Холокауста македонских Јевреја. Он се налази на месту некадашње старе јеврејске махале, на десној обали реке Вардар, у којој се одвијао целокупни живот скопске јеврејске заједнице све до депортације извршене 11. марта 1943. године. Ова депортација обухватала је и заједнице

из Штипа и Битоља, те поменути меморијал представља место сећања на све депортоване македонске Јевреје, тј. на све жртве Холокауста са простора републике Северне Македоније. Аутентични остаци овог простора уништени су за време великог земљотреса који је задесио Скопље 1963. године. Зато је ово место и изабрано да на симболичан начин означава поновно и трајно присуство свих прошлих, али и будућих генерација.

Извршни директор меморијалног центра Горан Садикарио пожелео је добродошлицу полазницима и сарадницима из Србије, укратко представивши историјат и начин оснивања фондације и самог меморијалног комплекса. Након тога уследило је прво предавања са дискусијом које је одржао проф. Мишо Докмановић са темом „Јевреји у Македонији између два светска рата“. Најупечатљивији и најзначајнији део семинара првог дана било је стручно вођење и обилазак меморијалног центра и сталне поставке на којој је приказана целокупна временска линија постојања јеврејске заједнице на тим просторима. Посебно емотиван део поставке представља комеморативна целина, у коју се посетиоци спуштају степеницама до мрачне просторију, док над њиховим главама висе отворени кофери са деловима живота који су у том тренутку били најважнији: гардероба, фотографија са венчања, менора. Затим

пут води у реплику сточног вагона Бугарске државне железнице, истоветног изгледа и димензија као оних у којима су македонски Јевреји депортовани до Треблинке, без могућности да седну, легну, обаве основне физиолошке потребе, након вишедневног заточеништва у фабрици дувана „Монопол“ у Скопљу. Део са именима као и фотографијама страдалих и огледалима у којима посетилац наилази на свој одраз пружа му прилику да на тренутак застане, погледа се и упита: „Ко сам ја? Да ли то могу да будем ја? Која је моја улога у свету и времену у коме сам рођен? Шта ћу да урадим да се жртве никада не забораве а злочини не понове?“

Следећа активност је била посета просторијама јеврејске заједнице и синагоге у чијем дворишту је, као и у Београду, био постављена колиба „сука“. У сали за пројекције полазници семинара имали су прилику да виде кратке документарне филмове¹ о животу заједнице и старој скопској чаршији, након чега је уследио и обилазак ове локације. Предавање и вођење је одржала Жаклина Мучева.

¹ Сви приказани кратки документарни филмови су доступни на јутјуб каналу Holocaust Fund, доступно на <https://www.youtube.com/@holocaustfund6907>.

Други радни дан у Скопљу отворио је проф. др Мишо Докмановић са још једним значајним предавањем „Лекције Холокауста и политичке импликације на Балкану“ Обилазак комплекса фабрике дувана која се тада звала „Монопол“ под стручним вођством Маје Нану такође је оставила посебан утисак. Њене просторије су послужиле као сабирни логор пре депортације Јевреја из Скопља, Штипа и Битоља. Хапшења и интернација првих заточеника су отпочела 11. марта 1943. године. Истовремено, спроводила се и свеопшта отимачина њихове имовине. Наредне три недеље зграде и складишта послужиће као принудни смештај за око 7300 људи са веома лошим условима за боравак, готово без хране, воде и тоалета. За физиолошке потребе и одржавање основне хигијене било је предвиђено само пола сата, за свих 7300 заточеника међу којима је било и око 600 деце. Први транспорт је пут Треблинке отишао 22. марта, други три дана касније и трећи 29 марта. Нико од депортованих се није вратио жив.

Други радни дан у Скопљу отворио је проф. др Мишо Докмановић са још једним значајним предавањем „Лекције Холокауста и политичке импликације на Балкану“ Обилазак комплекса фабрике дувана која се тада звала „Монопол“ под стручним вођством Маје Нану такође је оставила посебан утисак. Њене просторије су послужиле као сабирни логор пре депортације Јевреја из Скопља, Штипа и Битоља. Хапшења и интернација првих заточеника су отпочела 11. марта 1943. године. Истовремено, спроводила се и свеопшта отимачина њихове имовине. Наредне три недеље зграде и складишта послужиће као принудни смештај за око 7300 људи са веома лошим условима за боравак, готово без хране, воде и тоалета. За физиолошке потребе и одржавање основне хигијене било је предвиђено само пола сата, за свих 7300 заточеника међу којима је било и око 600 деце. Први транспорт је пут Треблинке отишао 22. марта, други три дана касније и трећи 29 марта. Нико од депортованих се није вратио жив.

Уследило је приказивање још једног сета документарних филмова који су се овога пута односили на живот заједница из Штипа и Битоља, а затим је координаторка пројекта Јеврејске дигиталне библиотеке Биљана Албахари одржала значајну и занимљиву презентацију под називом „Извори за истраживање Холокауста и јеврејске заједнице Балкана: улога дигиталних библиотека и онлајн архива“ на којој је представила овај заиста велики и драгоцен пројекат виртуелне библиотеке у којој се похрањују сва издања, радови, аудио-визуелни материјали који обрађују јеврејске теме.

Последњег дана семинара, 14. октобра, учесници су имали прилике да чују предавање, а касније и учествују у дискусији на тему „Учешће Јевреја у партизанском отпору“ које је одржао др Тодор Чепреганов. Следећи сегмент пројекција документарних филмова односио се на остатке јеврејских гробаља у Битољу, Скопљу и Штипу. Последња радионица је била посвећена „Будућности јеврејских заједница на простору бивше Југославије“ коју су водиле Жаклина Муцева и Мина Пашајлић. Учесници су подељени у три групе са задатком да визуелно прикажу своје виђење будућности јеврејских заједница, културе сећања и улоге и оп-

станка самог меморијалног центра. Групе су на креативан и визуелно интересантан начин приказале своје закључке и виђења.

На крају семинара, као и у Београду, учесници су имали прилику да поделе своје утиске и коментаре и на тај начин је овај вишедневни образовни програм заокружен. На крају су уручени сертификати.

Милица Карић